

CULTURAL AND TERMINOLOGICAL LANDMARKS IN THE CREATION OF THE MCVRO¹ CORPUS

Adrian Chircu

Assist. Prof., PhD "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: This paper aims to establish a few reference points for the creation of an electronic corpus aimed at facilitating a proper understanding of the social, cultural and religious factors that contributed to the sociocultural progress of the Romanian nation in the old days. Such a corpus is imperative because numerous texts available in libraries have not been yet discovered by either specialists or readers.

The recovery and electronic storage of a considerable number of old and very old texts will facilitate a better understanding of social and cultural diachrony. Thus, subjects related with contemporary realities could be investigated from different angles in order to elucidate aspects that are currently understood with difficulty.

Keywords: corpus, diachronic approach, society, religion, culture, books, manuscripts, libraries, Romanian language, terminology.

*Un rol important pentru bunul mers al învățământului,
dar și pentru răspândirea culturii în general, îl avea tiparul." (Pop et alii 2008: 116)*

0. În ultimii ani, se constată un interes crescut pentru valorizarea unor documente sau scrieri de însemnătate din varii domenii, precum cel teologic, cel istoric ori cel filologic, prin intermediul cărora specialiștii și publicul larg pot cunoaște pe îndelete anumite aspecte care au

¹ Acest studiu a fost posibil datorită implicării în cadrul proiectului PN-II-PT-PCCA-2013-4-2062 (*Identificarea și corelarea conceptelor din manuscrise și cărți vechi românești, cu ajutorul unei aplicații informatice, în vederea dinamizării sociale prin valorificarea producției culturale* - MCVRO, derulat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cu susținerea financiară a programului PCCA 2013; MCVRO = old Romanian books and manuscripts).

marcat societatea de odinioară și care permit urmărirea modului în care a evoluat aceasta, de-a lungul veacurilor.

0.1. Recuperarea documentelor, a cărților ori a manuscriselor nu este un fapt nou, căci interesul pentru acest domeniu datează încă din întunecatul Ev Mediu. Învățății din vremurile de demult, înconjurați de numeroase scrieri, își propuneau, prin consultarea și prin păstrarea lor, să aibă acces la înțelepciunea lumii sau la cunoașterea realităților trecute și a celor prezente, la care se adăuga și nevoia de anticipare a unor evenimente. Printre locurile în care se păstrau astfel de documente, se numărau bibliotecile episcopale, curțile regale ori domnești și, apoi, colecțiile publice (muzee sau biblioteci municipale) și/sau private.²

Ladislau Gyémánt și Ovidiu Mureșan (2012: 862) observă că, în Transilvania, „producția de carte internă, proliferarea studiilor în străinătate și dezvoltarea unei rețele de librării promotoare ale comerțului cu cartea determină, în secolul al XVIII-lea, constituirea sau îmbogățirea colecțiilor instituțiilor de învățământ și ecleziastice, ale celor particulare aparținând unor personalități culturale sau familii nobiliare și, în final, deschiderea unor biblioteci publice.”³

0.2. În vremurile de odinioară, în principal, accesul la tot acest tezaur al cunoașterii era unul preferențial, destinat celor inițiați, oamenii simpli neputând să accedă la diverse învățături, din cauze subiective ori obiective, cum ar fi limitarea orizontului de cunoaștere din varii motive ori lipsa accesului la educație pentru păturile de jos, în vechea organizare socială.

1. Proiectul în care ne-am implicat are în vedere recuperarea unui număr important de scrieri vechi și foarte vechi românești, presărate în bibliotecile clujene, care merită să fie cunoscute de către specialiști și de către publicul larg, preocupați de diacronia socială, religioasă, culturală sau lingvistică, din dorința de a se raporta la fapte din trecut. Astfel, se pot investiga subiecte care pot fi relaționate cu realități contemporane, putându-se clarifica anumite aspecte mai dificil de înțeles în zilele noastre.

1.1. În acest sens, primul pas care trebuie făcut, pe lângă inventarierea apropiată a „tezaurului documentar” de pe rafturile ori din dulapurile bibliotecilor, este de a digitaliza, în

² Ioan-Aurel Pop (2008: 117) subliniază că majoritatea cărților „erau păstrate [...] în biserici. Biblioteci adevărate erau puține, precum cea de pe lângă biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, cu rădăcini medievale, cea de la Caransebeș și cele din cadrul unor mănăstiri. Noi biblioteci, mai bine organizate, se întemeiază în zonele grănicerești, la Hațeg, Orlat și Năsăud.”

³ Același istoric (Pop 2008: 117) precizează că „cea mai importantă bibliotecă românească ajunge să fie tot la Blaj, unde se afla un fond foarte important de tipărituri și manuscrise, provenite de la episcopul Ioan Inochentie Micu, de la mănăstirea călugărilor bazilitani și de la seminarul-greco-catolic. Lucrările mai noi prezente în aceste biblioteci aparțineau literaturii religioase, filologice, economice, filosofice și mai ales istorice.”

măsura posibilităților, o parte însemnată a patrimoniului local și/sau național, folosind cele mai performante tehnologii (aparate de scanare care nu distrug proprietățile inițiale ale materialelor documentare, în special hârtia, de proveniență diversă și de compoziție particulară), urmând, ulterior, să se găsească soluții de a filtra informația și de a intra în labirintul informațional, prin folosirea unor cuvinte-cheie, prin ocerizare (OCR) sau prin relaționarea informațiilor disponibile. Digitalizarea informației e importantă în măsura în care va fi stocată și va fi accesată de cât mai mulți cititori, destinatari fără îndoială a efortului susținut de difuzare a bunurilor culturale. În *Carte despre carte*, Tudor Nedelcea (2008: 5) sublinia faptul că „informația, indiferent de modalitatea de transmitere a ei, a fost, odată cu apariția lui homo sapiens, o necesitate vitală, o condiție sine qua non a însăși existenței umane.”

1.2. Avantajele unor astfel de demersuri sunt majore, deoarece ajută la o mai mare eficiență și la o gestionare mai judicioasă a informației și a timpului. Odată ajunse în lumea virtuală, documentele digitalizate vor putea fi accesate din întreaga lume și se vor putea face conexiuni inter- și intraculturale. Deschiderea spre știință presupune implicarea a numeroși factori, care să fie parteneri ai unui asemenea demers, printre care se numără persoane cu putere decizională din sfera culturii, a cultelor, a învățământului și a cercetării. Dintru început, propunerea noastră de a crea un corpus cultural a avut un ecou favorabil.

1.3. Modelul propus nu este singular în peisajul cultural european, însă, la noi, se numără printre cele mai îndrăznețe, care ar putea fi comparată cu munca depusă pentru crearea platformei Gallica (accesibilă la adresa www.gallica.fr) – Bibliothèque numérique, în Franța, care este, după cum se știe, unul dintre cei mai importanți vectori culturali. Raportarea la cultura franceză nu este întâmplătoare, deoarece aceasta a fost în mare măsură cea care a constituit un model cultural pentru Europa și, implicit, pentru societatea românească, multe dintre instituțiile publice de la noi aflându-se sub înrâurire franceză.

Promotorii acestei biblioteci virtuale (subordonată Bibliothèque Nationale de France) au reușit să digitalizeze milioane de documente și cărți din diverse arii culturale franceze, dar și străine. Tezaurul cultural avut în vedere de aceștia este constituit din: cărți, manuscrise, hărți, documente, ziare, reviste, imagini, înregistrări sonore și partituri, însă această eterogenitate nu dăunează întru nimic actului cultural întreprins, acela de a facilita accesul la valorile naționale.

1.4. Eforturi susținute de a reda circuitului științific ori cultural diverse scrieri au mai fost făcute în peisajul cărțurăresc românesc, prin scanarea unor vechi texte, a unor lucrări

științifice sau a unor documente, la Biblioteca Națională a României (Biblioteca Digitală Națională), la bibliotecile universitare din Cluj-Napoca (<http://www.bccluj.ro/bibl-electronica.php>) sau din București (<http://www.bcub.ro/carti-vechi-rare/valori-bibliofile>) și la Biblioteca Metropolitană a Bucureștilor/ Biblioteca Digitală a Bucureștilor (<http://digibuc.ro>), unde s-au transpus în format electronic cărți, studii sau manuscrise, care se găseau în depozite, în așa-numitele secții de patrimoniu, dar nu obligatoriu.

1.4.1. Demne de semnalat, în acest sens, sunt și eforturile unor biblioteci județene, precum Biblioteca Județeană Astra, din Sibiu (<http://www.bjastrasibiu.ro/cmr.htm>), care a redat circuitului public cărți pe care le avea în custodie și care datează începând cu secolul al XVII-lea. La acestea, se adaugă și alte demersuri, prin care se dorește facilitarea accesului la diverse texte vechi (<https://tiparituriromanesti.wordpress.com>).

1.4.2. Pe lângă aceste inițiative de transfer în lumea virtuală a cărții, amintim și specializarea unor edituri în publicarea scrierilor vechi bisericești sau laice ori a unor documente, prin inițierea unor colecții: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza din Iași”, colecțiile Documenta, <http://www.editura.uaic.ro/colectii.php?colectie=documenta>; Fontes Traditionis, http://www.editura.uaic.ro/colectii.php?colectie=fontes_traditionis; Editura Predania, colecția Izvoarele Ortodoxiei (http://www.predania.ro/editura_izvoarele-orthodoxiei); Editura Academiei Române (colecția Documenta Romaniae Historica), Editura Muzeului Literaturii Române sau Fundația Națională pentru Știință și Artă.

1.5. De un interes particular pentru proiectul la care suntem părtași, va fi Bibliografia românească veche, elaborată de către Ioan Bianu și Nerva Hodoș, începând cu anul 1903 (au apărut 3 volume, la care se adaugă un tom de Adăugiri și Îndreptări), care oferă un sprijin real. Aceasta a fost reeditată într-o ediție anastatică în 2012, la Iași, la inițiativa editurii Tipo Moldova.

1.6. Chiar dacă sunt apărute cu ani, zeci de ani sau sute de ani în urmă, pentru demersul avut în vedere, se pot consulta și alte lucrări care ne pot ghida pașii în înțelegerea și dimensiunea fenomenului cultural din vremuri apuse.

1.6.1. Le vom prezenta ținând cont de anii de apariție sau de reeditare, cele din urmă fiind mai accesibile, mai ușor de consultat pentru cei care se interesează de cartea veche românească, dar și mai judicios organizate. Specialiștii vor putea găsi informații despre vechile texte, dar și despre unele documente rare în: Timotei Cipariu, *Crestomație sau Analecte literare*, în *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, introducere de Gavril Istrate, București, Editura Academiei Române, p. 277-408; M. Gaster, *Chrestomathie*

roumaine/ Crestomație Română, texte tipărite și manuscrise (sec. XVI-XIX), dialectale și populare, vol. I-II, Leipzig-București, 1981; B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den Bătrâni. Limba română vorbită între 1550-1600*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, vol. I-III, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983; *Bibliografia limbii române literare (1780-1848)*, partea I, în Tudor Vianu (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, București, Editura Academiei Române, 1962, p. 191-168 (partea I); Tudor Vianu (coord.), *Bibliografia analitică a limbii române literare (1780-1866)*, București, Editura Academiei Române, 1972; Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, *Bibliografia filologică românească*, București, Editura Academiei Române, 1974; *Crestomație românească. Texte de limbă literară*, de Ștefan Munteanu et alii, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978; *Crestomație de literatură română veche*, cuvânt înainte de Prof. dr. doc. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, vol. I-II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984-1989; *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521-1639), coordonată de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei Române, 1994. *Literatura română medievală*, antologie alcătuită de un colectiv condus de Dan Horia Mazilu, București, Editura Academiei Române & Univers Enciclopedic, 2003.

2. Necesitatea realizării unui corpus cât mai complet și cât mai complex este imperativă, mai ales că informațiile strecurate în cele câteva crestomații de literatură română veche ori de scrieri teologice, puternic ancorate în religie și impregnate cu un spirit religios, sunt adesea lacunare și nu dau întotdeauna seamă de ceea ce a reprezentat cartea ca obiect cultural și ce implicații a avut aceasta în spațiul românesc.

2.1. Înainte însă de a purcede la lămurirea unor termeni, considerăm că este necesar să menționăm faptul că primele noastre texte sunt scrieri cu caracter religios, provenind din majoritatea părților locuite de români, scrise, inițial, în slavona bisericească, și, apoi, în română cu caractere chirilice, ulterior ivindu-se scrieri tot cu caracter religios de orientare calvină, în limba latină, în Transilvania și în Banat. O bună parte dintre primele noastre scrieri de secol XVI, de secol XVII și chiar XVIII au avut ca punct de plecare Sfânta Scriptură, din corpul căreia se publică unele cărți autonome, în care sunt evocate anumite episoade biblice sau ipostaze ale trăirii religioase pe acest pământ, însuflețit de harul divin.

2.2. Amintim, în acest sens, scrierile lui Coresi, cel care a trudit la scoaterea cărților bisericești de sub teascuri: *Catehismul*, *Evanghelie cu învățătură*, *Psaltirea slavo-română*, *Tetraevanghel*, *Liturghier*, *Lucrul Apostolesc*, *Tâlcul Evangheliilor* (le amintim doar pe cele scrise în limba română) etc, și a altor învățați creștini români cu putere dată de Dumnezeu și

cu frică de Dumnezeu, așijderea: *Parimiar, Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, Palia de la Orăștie, Psaltirea scheiană, Psaltirea voronețeană, Psaltirea Hurmuzaki, Codicele voronețean, Manuscrisul de la Ieud, Noul Testament de la Bălgrad (1648), Psaltirea de la Bălgrad (1651), Molităvnic de la Bălgrad (1689), Evanghelie învățătoare (1642), Psalterium Hungaricum, Viața și petrecerea svinților, Dumnezeiasca Liturghie, Psaltirea de-nțăles, Parimiile preste an etc.*

2.3. După cum se știe, în veacurile întunecate, dar și după aceea, Biserica a jucat un rol important în apropierea de carte a erudiților sau a oamenilor simpli, aceasta fiind „principala instituție care a atras, a ocrotit și a transmis cartea. Nu lipsită de importanță [ar fi] cercetarea modului în care bisericile comunităților rurale și-au constituit acest fond de carte, drumul cărții de sub pana copiștilor sau teascurile tipografiilor spre altar și liturghie.” (Ofrim 2001: 106)

3. Pentru a structura și pentru a valoriza, ulterior, cât mai bine informația digitalizată, vor trebui clarificați anumiți termeni care să permită o cercetare și o relaționare cât mai judicioasă a scrierilor ori a documentelor ce urmează să fie puse la dispoziția unui public larg, respectându-se, cu siguranță, legislația în vigoare, privitoare la acest domeniu. De asemenea, pentru o mai bună înțelegere a terminologiei vehiculate, considerăm că este necesar să se întocmească un glosar, care să conțină termenii vehiculați în cadrul proiectului și, implicit, în realizarea corpusului delimitat.

3.1. Înainte de toate, termenii-cheie care să ilustreze demersul nostru trebuie să fie bine lămurii, deoarece vor contribui la înțelegerea adecvată a scopului precizat și a relațiilor ce se stabilesc între Sfânta Scriptură și celelalte arii ori domenii înrudite sau conexe, asigurându-se, în acest mod, o interrelaționare a conceptelor vehiculate în/din domeniul atât de vast al teologiei.

3.2. În afara domeniului circumscris, rolul limbajelor de specialitate este unul interdisciplinar, deoarece „se utilizează în mai mult decât un singur limbaj științific” (Bidu-Vrăncianu 2001: 3), însă, adesea, acestea intră și la nivelul limbii comune, fapt dovedit de înregistrarea lor în dicționare explicative (DLR, DLRM, DEX₂, DEXI), care se adresează unui public larg, dornic de cunoaștere și care au ca obiectiv particular clarificarea unor cuvinte susceptibile de a fi întâlnite, în paginile unor publicații de informare generală.

3.2.1. În zilele noastre, lexicul specializat își pierde caracterul tehnic și pătrunde tot mai mult în sfera cotidianului, îmbogățindu-și semnificațiile sau calchiind sensuri. În general, ridică probleme de decodare cuvintele abstracte, al căror sens este mai greu de decelat de

către utilizatori. De altfel, „interesul [...] vorbitorilor instruiți pentru terminologiile tehnico-științifice este justificat astăzi printr-o tendință de deschidere a codurilor închise în care toate aceste terminologii se constituie. [...] Vorbitorul nespecializat trebuie să poată reuși să înțeleagă sensul (în general și într-o situație dată) sau chiar să-l folosească adecvat într-un mesaj lingvistic adecvat.” (Bidu-Vrănceanu 1993: 47)

3.2.2. Consultarea unor lucrări lexicografice ne poate ajuta să înțelegem care sunt mecanismele care contribuie la îmbogățirea lexicală și semantică, deoarece „se consideră că limba română este dinamică și deschisă schimbărilor, ceea ce implică, printre altele, o mobilitate mare a vocabularului, mai ales în condiții extralingvistice speciale, cum sunt cele de după 1990.” (Bidu-Vrănceanu 1993: 5)

3.2.3. În ceea ce privește lexicul specializat, se constată că, odată cu facilitarea accesului la informații, prin intermediul noilor tehnologii, acesta pătrunde tot mai mult în sfera limbajului cotidian, ceea ce face ca, uneori, să nu mai putem vorbi despre o specializare propriu-zisă, ci, mai degrabă, despre o popularizare a acestui tip de vocabular, granițele fiind laxe și, prin urmare, greu de delimitat.

„Introducerea unor cuvinte noi, dezvoltarea unor sensuri necunoscute înainte și, mai ales, «migrarea» terminologiilor tehnico-științifice spre limba standard determină supunerea vorbitorilor (instruiți în grade diferite) la «presiuni» lexicale intense și complexe.” (Bidu-Vrănceanu 1993: 5)

3.2.4. La o analiză atentă însă a definițiilor de dicționar, se observă că vocabularul științelor umane nu cunoaște nici pe departe dinamica terminologiei noilor tehnologii, care se îmbogățeste într-un ritm susținut. Astfel, se observă că lexicul specializat umanist este ancorat în tradiție și că nu se înregistrează mutații semnificative

3.2.5. Referitor la termenii-cheie ce vor fi folosiți pe parcursul proiectului, aceștia sunt, în general, comuni domeniului științelor umaniste și ilustrează caracterul lor interdisciplinar pregnant. După trasarea acestor linii directoare ale proiectului întreprins, se vor delimita, în studii punctuale, cât mai bine termenii și vor fi circumscrise adecvat accepțiunile acestora, pentru o eficientizare a acțiunilor din cadrul proiectului și pentru o mai bună integrare a cunoștințelor vizate. Odată selectați, termenii vor fi înregistrați în ordine alfabetică, ce asigură o mai bună gerare a activităților și o consultare mai eficientă, iar nu o prioritizare a conceptelor vehiculate.

4. Suntem convinși că toate aceste puncte de reper trebuie avute în vedere pentru elaborarea unui corpus de manuscrise și texte vechi românești, căci, doar astfel, se poate face

o delimitare adecvată a scrierilor ce urmează a fi integrate în baza de date. Realizarea corpusului va contribui la o mai bună cunoaștere a mediului cărțurăresc și a circulației scrierilor de odinioară, în ambianța culturală transilvăneană, ce evidențiază implicarea directă sau indirectă a învățaților vremii la propășirea națiunii române.

BIBLIOGRAFIE:

a) studii și crestomații:

Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva (2012), *Bibliografia românească veche*, ediție anastatică, tomurile I-IV, Iași, Editura Tipo Moldova.

Bidu-Vrănceanu, Angela (coord.) (2001), *Lexic științific interdisciplinar*, București, Editura Universității din București.

Bidu-Vrănceanu, Angela (1993), *Lectura dicționarelor*, București, Editura și Atelierele Tipografice „Metropol”.

Chivu, Gheorghe, Costinescu, Mariana (1974), *Bibliografia filologică românească*, București, Editura Editura Academiei Române.

Gyémánt, Ladislau, Mureșan, Ovidiu (2012), *Bibliotecile*, în Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria românilor*, vol. VI (*Români între Europa clasică și Europa Luminilor, 1711-1821*), ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, p. 862-865.

Nedelcea, Tudor (2008), *Carte despre carte*, Craiova, Editura ALMA.

Ofrim, Alexandru (2001), *Cheia și psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Pitești, Editura Paralela 45.

Pop, Ioan-Aurel (2008), *Cultura românească până la Școala Ardeleană*, în Ioan-Aurel Pop et alii, *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, p. 113-119.

Vianu, Tudor (coord.) (1972), *Bibliografia analitică a limbii române literare (1780-1866)*, București, Editura Academiei Române.

b) dicționare:

*** 2009, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a 2-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold. (DEX₂)

*** 2007, *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, coordonator științific Eugenia Dima, Chișinău, Editurile Arc & Gunivas. (DEXI)

*** 2010, *Dicționarul limbii române*, tomurile I-XIX, București, Editura Academiei Române. (DLR)

*** 1958, *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei Române. (DLRM)

c) sitografie:

<http://digibuc.ro>

<https://tipariturromanesti.wordpress.com>

<http://www.bcub.ro/carti-vechi-rare/valori-bibliofile>

<http://www.bcucluj.ro/bibl-electronica.php>

<http://www.bjstrasibiu.ro/cmr.htm>

<http://www.editura.uaic.ro/colectii.php?colectie=documenta>

http://www.editura.uaic.ro/colectii.php?colectie=fontes_traditionis

http://www.predania.ro/editura_izvoarele-orthodoxiei

www.gallica.fr